

SLAVONSKO RATNO PISMO ILI KAKO VOLJETI DOMOVINU

Vesna Vlašić

UDK: 821.163.42-3:323.1

Kao primjeri slavonskog ratnog pisma koji sadržajno obuhvaćaju prostor požeškog kraja i Požeško-slavonske županije, u ovom radu odabrani su dnevници, ratne kronologije i kolumne koje su izlazile u lokalnim glasilima za vrijeme Domovinskog rata. Karakterizira ih visok stupanj vjerodostojnosti i dokumentarnosti te eksplicitno zajedništvo svih ratom ugroženih s jasno naglašenim domovinskim aspektom. Analizirani tekstovi imaju u epicentru rat kao egzistencijalnu pojavnost, ali i literaran odnos prema njemu.

Ratna zbivanja u Slavoniji nosila su sa sobom razaranja i velike tuge no s druge strane postojali su zapisivači koji su kroz slavonsko ratno pismo pokazali kako voljeti domovinu.

Ključne riječi: Slavonija; ratno pismo; domovina

Ratna zbivanja u Slavoniji s jedne strane nosila su smrt, razaranja, velike tuge, ponižene i različite istine, osvješćivala vlastitu prolaznost,

ostavljala duboke posjekotine koje su se godinama vidale, no s druge strane postojali su ljudi koji su u tim mračnim vremenima dozvali muze bilježeci događaje, stvarajući literaturu i pismo kojim su, kako kaže Goran Rem, odgovarali na rat.¹ Nakon knjige *Hrvatsko ratno pismo* Dubravke Oraić Tolić, koju možemo označiti manifestnom,² Goran Rem objavljuje knjigu *Slavonsko ratno pismo* koja obuhvaća 230 tekstova nastalih između 1991. i 1994. godine. U njoj se nalaze ratna pamćenja slavonskih mjesta, objelodanjeni dokument vremena s argumentom osobnosti iz različitih pera, različitih perspektiva i žanrova. U knjizi su zastupljeni i autori koji pišu o ratnim zbivanjima Požeštine i Požeške županije (Mato Nosić, Viktor Tica, Veljko Barbieri, Ivan Jakovina). Ovo istraživanje vezano je uz toponimiju prostora Požeško-slavonske županije. Referirajući se na spomenute autore i proširujući korpus istraživanja na tekstove koji nisu ušli u Removu knjigu (Slavko Krejči i Drago Štajduhar), uočava se važnost autobiografskog diskursa s naglaskom na povijesni subjekt, bilježeci izmjenjivanje prvog i trećeg lica. Ono što karakterizira spomenute ratne pisce različitost je kreativnih osobnosti, njihovih profesija (nastavnik, liječnik, novinar, književnik) i perspektiva (branitelj, civil, prognanik, ratni izvjesitelj), sve to posebice doprinosi zanimljivosti tekstova. Žanrovski, veći dio korpusa tekstova koji će se istraživati možemo kategorizirati kao ratne (povijesne) dnevnike. Autobiografski subjekt prisutan je u dnevničkoj prozi po paradigmi autor-pripovjedač-lik, koja je, prema Lejeuneu, ključna da bismo tekst odredili autobiografskim.³ Osim autobiografskog subjekta, u ratnoj dnevničkoj prozi nailazimo na miješanje tipova: dnevnički subjekt

¹ Rem, Goran (1997.), *Slavonsko ratno pismo*, Knjižnica Neotradicija: Osijek – Slavonski Brod – Vinkovci.

² Jasna Poljak Rehlicki napominje kako Zbornik Dubravke Oraić Tolić poštuje kronologizam, tekstovi su poredani po mjesecima nastajanja i to u razdoblju od 1991. do 1992. godine. Zbornikom su prvi put usustavljene sve vrste ratnih zapisa.

³ Lejeune, Philippe (1990.), »Autobiografski sporazum«, *Gordogan*, 11/31-32-33, str. 258.

(prisutna je namjera objavljivanja) te memoarski subjekt koji, referirajući se na Rema, možemo prepoznati u rekonstruiranju ratnih sekvenci kojima je pripovjedač nazočio u ulozi subjekta. Isto tako, ratni dnevnički tekstovi dragocjena su svjedočanstva sa svim povijesno-dokumentarističkim karakteristikama, a s druge strane osobnog literarnog svjedočenja emotivno obojenog ljubavlju prema domovini. Jambrešić Kirin podrazumijeva svjedočenje kao osnovni oblik izvještaja o stvarnosti u kome su privatno i javno (kolektivno) jedno. Prema Shoshani Felman, svjedočanstvo je rastrgano između nastojanja da se činjenice prikažu egzaktno i »literarne izazovnosti koja svjedočanstva čini jedinstvenim i neponovljivim tekstovima«. ⁴ Kad govorimo o povijesnim (ratnim) dnevnicima treba istaći dominantnu autorovu namjeru da ratna zbivanja prikaže vlastitim očima bilježeći osobne frustracije u ratnim i poratnim vremenima. Mato Nosić vodi *Dnevnik rojni* od 17. rujna 1991. do 2. srpnja 1992. U ovoj profinjenoj prozi, pomalo literarno pomaknutoj s dominantnom temom rata, Nosić piše dnevnik ratnika osebnim stilom.

Zapucalo se, a ima tamo neki kroničar kojemu drhte ruke i snažno tuče srce, pa i peristaltika crijeva se pojača s jačinom pucnjeva i minobacačkih granata, kroničar koji uzima pero na malo nevidljivo jedro i luta bjelinom papira, nije lako na bijelom moru, a opet i sasvim malo crnila, pokvarit će ljepotu bjeline, ljepotu treperave kušnje da stvori nešto ljepše (uokviren bijeli pejzaž!) u čemu će osjetiti zadovoljstvo i putnici pera na jedra. ⁵

Svoje mjestimice impresionističke zabilješke autor bilježi u notes (baštineći naviku zavičajnika Matka Peića, zapisivanja u mali notes te oko za boju, osjetljivost za ljepotu i zvukove):

⁴ Violić Zlatar, Andrea (2009.), *Autobiografija: teorijski izazovi*, <https://www.ceol.com/content-files/document-559208.pdf>

⁵ Nosić, Mato (1998.), *Iz dnevnika rojnog*, Matica hrvatska, Požega, str. 53.

*Ticala svjetla dodiruju zabate kuća biskupačkih i boje ih suhim zlatom. [...] Kalebovac, brdo sanja, brdo oblaka. Hram. Mitsko mjesto. U visokoj izmaglici pod plavim baldahinom, u kopreni izlazećeg sunca za mene Galebovac. Mladi hrvatski gardisti kao galebovi čuvaju Dom, straže nad zemljom na neucrtanoj međi Dobra i zla.*⁶

U idiličnom pejzažu, ratnici u nemoći postaju moćni, u neutješnosti, utješeni. Izmjenjuju se dnevnički zapisi koji govore o konkretnim ratnim operacijama, spominju se nazivi naselja i lokaliteta koje su branili i oslobodili. Dokumentarističkim stilom Nosić opisuje odore koje su na samim počecima rata bile svakojake:

*Odijevamo Ćosu. On nizak, okrugle velike glave, kratka jaka vrata i kratkih jakih nogu (rasni Šijak) u podugačkoj zelenoj dolamici poput djevojčice ili lutke. Dolamica se malo napuhala na vjetru i čitav vojnik – maskirni balončić.*⁷

Nadalje, saznajemo kakvo su oružje nosili naši ratnici, kako su se hranili (od šumskih plodova bukvice do hrane koju su nudile slavonske pušnice), opisuje predahe između borbi gdje se spominje Korajčevih Šijaka (a i današnjih):

*Moji dragi Šijaci. Uvijek u moralnoj uravnoteženosti, uvijek u vedrini sjećanja (sjećanje kao okvir šale i smijeha), kao čvrsta građa stvarnog, često ugodnog, lagodnog i veselog, još češće neugodnog, bockavog i peckavog, uvijek na puteljku šale i vrckava smijeha. Neka ih Svevišnjji sačuva muka naših očeva i djedova. I nekih njihovih putova.*⁸

Prisutna je zebnja izazvana neobranim vinogradima i nepokupljenom ljetinom, čežnja za toplom posteljom i ženom do trenutaka straha na surovoj

⁶ Ibid, str. 35, 77.

⁷ Ibid, str. 57.

⁸ Ibid, str. 41.

bojišnici, neizvjesnosti i patnje za poginulim suborcima. U ovoj slojevitost dnevničkoj prozi svoje mjesto ima i duhovna razina. Razmišljajući o kršćanskom oprost, obraća se autor Svevišnjem s jasnom porukom kako, kroz kršćansku vjeru, nadu i ljubav, čovjek uvijek sebe iznova stavlja na Oltar domovine. U knjizi *Iz dnevnika rojnog* izmjenjuju se prošlost i sadašnjost (sjećanja na križne puteve predaka, osobna proživljavanja Hrvatskog proljeća) sa stvarnošću Domovinskog rata. Autor povremeno sebe naziva Khrvnikom služeći se povijesnom šalom, poistovjećujući se i nalazeći sličnosti s redovom Khrvnikom koji je ujedno i Matheos-učitelj (kao i autor) te je daleke 1848. godine vodio i vježbao dragovoljce u istom biskupačkom kraju. Čitajući ovu osebujnu autobiografsku ratnu dnevničku prozu uočavamo autorovu intelektualnu širinu, reminiscencije na Krležine tekstove, Kaštelanove, biblijske rečenice, parafraziranje Korajca, Andrića, spominjući se Matoša, Cervantesa, Orfejeve lire, bogohuljenja po Hesseu, Verdijeva Requieama koji bolno siječe po nutрини. Povod za pisanjem ove dnevničke proze ogleda se na tematskoj razini, to su ratna (izvanjska) događanja koja su dovela do ugroženosti subjekta. U predgovornoj bilješci autor to potvrđuje naglašavajući kako svaki trenutak ratnog rastočenog vremena ugrožava slabašnog, sitnog čovjeka.

Proza Veljka Barbierija *Tko je sa mnom palio kukuruz (Dnevnik iz Pakraca)* jednim velikim dijelom odnosi se na ratna događanja vezana uz pakračko područje. Dnevničke zabilješke autor počinje voditi jedne obične pakračke noći kojom odjekuju rafalna pucnjava, snažne eksplozije, vatromet tromblonskih kumulativnih mina 24. travnja 1995., a završava 26. siječnja 1996. Domovinskim epilogom. Dnevnik je pisan dijelom u Pakracu, a dijelom u Zagrebu no ratne slike trostrukih rovova, bunkera i teških strojnica bile su mu neprestano u glavi u zagrebačkim danima. Opisujući konkretne ratne operacije i stanje na terenu, Barbieri je vidio i osjetio ranjavanje i smrt. Motiv koji se provlači kroz cijelu knjigu i koji povezuje autorovu osobnu privatnu povijest i ratnu sadašnjost, za njega je kultno mjesto, kafić Škorpija:

U kratkom predahu između izmjene minobacačkih projektila, odlazim u svoju dragu »Škorpiju« 1991., »Škorpiju« zaštitnicu, »Škorpiju« gdje sam uz pikado, dim cigareta i kratka i duga pića, polako spoznavao dušu Pakraca, koji danas opet prima, ali i vraća udarce neusporedivom žestinom točna polazišta i istinski usmjerena napora.⁹

Za autora je iznimno važno pitanje oprosta i snošljivosti te bilježi kako se prava slika pakračkih odnosa razaznavala upravo u Škorpiji:

Zbog toga su mi neusporedivo važniji skupovi, koji se o sličnim pitanjima gotovo svaki dan događaju u »Škorpiji«. Istina, tu teorijske i povijesne teme nisu osnova razgovora. [...] U »Škorpiji« jezičci vage snošljivosti imaju drugačije utege. Mjeri se prvenstveno hrabrost i odanost načelu suprotstavljanja paleži, ubijanju i agresiji, odanost zavičaju i vlastitoj zemlji [...] Bilo »Škorpije« često opipavaju čelnici Pakračkog poglavarstva i načelnik Vladimir Delač. Ni njima nije svejedno što će kazati »Škorpija«. Oprost i snošljivost ovdje nisu odvojene stavke. [...] Čak i pred ponorima pakračkih nedoumica, u »Škorpiji« vlada tolerancija.¹⁰

Pri samom kraju knjige autor poseže za reminiscencijama iz djetinjstva, namećući bivše događaje sadašnjima te saznajemo kako je njegov prvi posjet Pakracu bio 1957. god. kada je kao dječak iz Dalmacije dolazio na ljetne praznike rođacima. U likovima djece s kojima se igrao prepoznajemo odrasle njegove ratničke prijatelje, sve odreda dragovoljce Domovinskog rata. Dio ratne zbilje bila su česta i jako dobro posjećena kulturna događanja. Barbieri bilježi zanimljivu tvrdnju kako su kultura i Pakrac u ratu živjeli zajedno navodeći niz uspješnica od Dana hrvatskog

⁹ Barbieri, Veljko (1996.), *Tko je sa mnom palio kukuruz (Dnevnik iz Pakraca)*, Društvo hrvatskih književnika Zagreb, str. 10.

¹⁰ Ibid, str. 35-37.

filma 1994. godine, do velikog broja predstava i književnih večeri. Još jedna važna značajka ove proze ogleda se u govorenju o stvarnim ljudima navodeći njihova imena i nadimke te datumske podatke. Vjerodostojnost je upravo i jedno od najznačajnijih obilježja ratne književnosti. Barbieri svoju vezanost za Pakrac i njegove ljude ističe na nekoliko mjesta: »Učinilo mi se da se otvaranjem ‘Škorpije’ u mene vratio Pakrac. Onaj iz kojega nikada nisam ni otišao.«¹¹

»U Pakracu sam doista opet pronašao dio samoga sebe.«¹² Ovu dnevničku prozu odlikuje dokumentarnost te se vrlo lako može rekonstruirati način života u ratom ranjenom Pakracu. Autor je koristio nekoliko tematskih razina dnevničkog diskursa: privatnu, povijesnu i društveno-političku. Pišući ratni povijesni dnevnik, zapisujući osobna iskustva jednosmjerne komunikacije s autentičnim predznakom, Barbieri je spriječio memorocid te dao svoj osobni prilog o Domovinskom ratu i kontekstu jednog vremena.

Nosić i Barbieri su ratnici, njihovi dnevnički zapisi razlikuju se od zapisa liječnika Viktora Tice koji piše iz pozicije civila kojemu je rat promijenio život našavši se u epicentru ratnih zbivanja u Lipiku. Knjiga pod nazivom *Rat i progonstvo. Male priče iz Domovinskog rata*, objavljena je 1994. godine u Zagrebu. Tica svoje autobiografske subdnevničke zapise¹³ veže uz pakračko-lipičko područje, piše ih za vrijeme progonstva i ugroženosti svoje primarne egzistencije. Autor isprepliće svoj intimni, privatni prostor s društveno-kronološkim prostorom rata. On secira svakodnevicu kroz vlastiti oštri pogled na ratna događanja. O događajima piše na plastičan način, a na nekoliko vrlo dojmljivih stranica opisuje proživljavanje medicinskog osoblja u bolnici:

¹¹ Ibid., str. 110.

¹² Ibid., str. 156.

¹³ Vidi: Rem, Goran (1997.), *Slavonsko ratno pismo*, Knjižnica Neotradicija: Osijek – Slavonski Brod – Vinkovci.

Nas trojica liječnika i nekoliko sestara smo se skupili u jedan tijesni prostor pod stubištem. Prohladno je. Vani kiši, a haubice i VBR-ovi trešte cijelu noć. Zvuk haubica i VBR-ova para grudi. Podilazi nas stravična jeza. Projektili udaraju po bolnici. Bolnica i mi tresemo se skupa iz temelja. Mitraljezi i protuavionski topovi štekću cijelu noć. Čuo sam lom stakla, željeznih prozora i vrata.¹⁴

Nakon što je nekoliko dana bolnica bila izložena neprijateljskim napadima, pacijenti iz bolnice transportirani su prema Kutini i Zagrebu:

Govorim mu, znaš li ti Vedrane da je bolnica razrušena, da su zadnja dva dizel-agregata uništena u bombardiranju, da smo ostali u hladnim podrumima uz svjetlo voštanica, bez vode, hrane, lijekova? Odjel hemodijalize je izravno pogođen. Dok smo odvajali bolesnike, jedan je već bio mrtav. Podrum je bio pun teških bolesnika s intenzivne skrbi, dijalize, rodilišta. Svi nisu stali ni u podrum. Bolesnici s kirurgije spušteni su s katova u prizemlje. Sva sreća da smo ih drugi dan uspjeli evakuirati.¹⁵

Većina je stanovnika Pakraca i Lipika evakuirana, gradovi su postali sablasti, a stradalnici, ostavivši sve, uputili se sa žutim kartonom u prognanički život. Pišući o prognaništvu, razotkrivajući frustracije i intimne lomove svog osobnog, pojedinačnog iskustva, Tica pokazuje široko stanje u društvu polovicom devedesetih te posebice problematizira taj segment života. Nakon oslobođenja Lipika, vraćaju se Lipičani na zgarište ranjenog grada i polako obnavljaju svoja ognjišta. U Ticinim ratnim zapisima prepoznajemo i duhovnu dimenziju. Svoje križeve Lipičani nose nadajući se uskrsnuću, uzletu duha, jer duh se ne može zaustaviti, tješe se prognani.

¹⁴ Tica, Viktor (1994.), *Rat i progonstvo. Male priče iz Domovinskog rata*, vlastita naklada, Zagreb, str. 43.

¹⁵ Ibid. str. 67.

Slavko Krejči, diplomirani psiholog, profesor u pakračkoj gimnaziji, dragovoljac Domovinskog rata (spominje ga Barbieri u svojoj ratnoj dnevničkoj prozi), objavljivao je sedam godina kolumne u Pakračkom listu. One su kasnije objavljene u dvije knjige *Pakračke priče, pisma mome gradu* i *Pisma Pakracu zaboravljenom* (2001.). Knjiga *Pakračke priče, pisma mome gradu* izdana je 1998. godine, a u njoj su objavljene kolumne koje je Krejči pisao od 1994. do 1998. godine. U kolumnama se kroz različite teme obrađuju pitanja iz pakračke ratne prošlosti u vremenu kada je Pakrac bio izložen samovolji UNPROFOR-a. Krejči, kao živi sudionik zbivanja o kojima piše, načinio je, kako ističe Barbieri, pomak u dokumentarnoj prozi. Naslove i podnaslove kolumni ispisuje autor kao epigrame, svjedočeći i na taj način pakračkoj mucu:

Dobro – kao osobni izbor (Pakrac, 27. svibnja 1995.) Zlo i dobro jesu. Dobro uvijek pobjeđuje. Nije to ni lako ni jednostavno. Imaju još nešto: to je dobro i zlo kao naš osobni izbor i tu se moramo potruditi. Moramo uznaostajati da naše dobro postane Dobro.¹⁶

Ipak se kreće (Pakrac, 27. ožujka 1995.) Sjetite se, mi još uvijek nemamo ni muzeja ni galerije. Za bircuse se to ne može reći.¹⁷

Domoljubna inventura (Pakrac, 22. prosinca 1995.) Jedni građani imaju otadžbinu, zato su Hrvatsku i Pakrac odmah udarili topom u glavu. Drugi su imali otadžbinsku domovinu te su odčučali u zapečku, nadajući se boljim vremenima. Treći imatelji i otadžbine i domovine su bili jedinstveni; digli su sidro, i kako mi jedan reče – patili svoju nostalgiju u inozemstvu.¹⁸

Nekim tekstovima autor se vraća u daleku obiteljsku prošlost, nastojeći na taj način naći utjehu u okrutnoj pakračkoj zbilji. Uz niz činjenica kojima

¹⁶ Krejči, Slavko (1998.), *Pakračke priče. Pisma mome gradu*, Poglavarstvo grada Pakraca, Pakrac, str. 38.

¹⁷ Ibid, str. 29.

¹⁸ Ibid, str. 61.

obiluju kolumne, neke karakterizira i literarnost, posebice u tekstovima gdje poseže za mladenačkim prisjećanjima. U Krejčijevim tekstovima bilježi se odsustvo mržnje, naprotiv, spominje sa simpatijom slučaj hrvatskog dragovoljca srpskog podrijetla koji mu je sačuvao kuću. Posebice su dirljivi dijelovi gdje piše o bivšim učenicima koji su mu bili suborci, ali i onim učenicima koji su na drugoj strani, sada neprijatelji. U poslijeratnom Pakracu umijeće je učiti se živjeti zajedno. Duhovno uzašašće Pakračani su pronašli u obnavljanju svoje stolnice kao simbola općeg, ali i osobnog pomirenja. Razaranje crkve Krejči je zabilježio 1991. godine:

Od jutra smo primijetili vrlo intenzivan napad zapaljivim granatama iz PA topova. Oko 10 sati sam primijetio da gori toranj katoličke crkve. Plamen je jačao, dalekozorom sam, kao na dlanu, pratio sve stadije, uključivši i pad limenog nadgrađa s jabukom i križem na vrhu [...] Dvadeset i devetog rujna 1991. crkva još gori, ruši se crijep i limovi. I naredni dan gori. Kiša – požar zamire, gasi se. 4. listopada 1991. Blagdan sv. Franje Asiškog, u miru kram u Lipiku, gosti u tazbini. Danas su nam opet zapalili crkvu.¹⁹

U drugoj knjizi *Pisma Pakracu zaboravljenom* objavljene su kolumne koje je Krejči pisao za *Pakrački list* u razdoblju od 1998. do 2001. godine. Neobična pisma Pakracu, potaknuta ljubavlju prema napaćenom rodnom gradu, životnim ugrozama čiji pečat Pakrac nosi, a s pozicije ovaj put promatrača, govore o drugoj strani (onoj ružnijoj) međunarodnih organizacija, profesionalnih dobrotvora, koje su slale pomoć Pakracu sa svim prljavim igrama (krađama, pronevjerama i nepravdama). U knjizi su zastupljene i druge teme pa se Krejči dotiče kulnog kafića Škorpije (spominje ga Barbieri), koji će za Pakračane, bez obzira na sva spomenobilježja iz Domovinskog rata, ostati prepoznatljivo mjesto, svojevrsni simbol otpora i pobjede:

¹⁹ Ibid, 65.

Pitam se onda, je li Anđelko Novaković, potpredsjednik Društva hrvatskih književnika, pretjerao kada je napisao: Zbog onoga što je pretrpio, Pakrac je za nas puno više od Guernike, a »Casablanka« je puno manje od »Škorpije«!²⁰

U nekim kolumnama raščlanjuje laži vezane uz suživot i obnovu kuća. Zapisi su mjestimično opori, pokatkad sa satiričnim žalcem, odlikuje ih lakoća pisanja te dokumentarnost. Oni su klicanje perom svima onima koji mogu pomoći polurazrušenom Pakracu i njegovim stanovnicima.

I Bog stvori sto dvadeset i treću ratna je kronologija novinara Drage Štajduhara, a sastoji se od izvješća i članaka koje je autor slao Hrvatskom radiju i televiziji te Hrvatskoj izvještajnoj novinskoj agenciji u razdoblju od ožujka do prosinca 1991. godine. Knjiga se sastoji od tri dijela. U prvom dijelu knjige kronološki se mogu pratiti događanja u Požeštini koja su eskalirala u prosincu 1991. godine. Prva izvješća nagovješćuju ratne događaje koji će kasnije uslijediti: prve barikade između sela Kamenske i Bučja, 32 podmetnuta požara u vrijeme žetve, tri kamiona tvornice *Zvečevo* postala su plijen četnika, napad na policijsku stanicu Pakrac, izgredi na cestama prema Pakracu koji su doveli do prekida redovnog autobusnog prometa na cesti Požega – Pakrac, a putuje se na vlastitu odgovornost. U Požegu dolaze izbjegli Hrvati iz Gline i Janjeva, bilježe se otmice. Dana 29. kolovoza 1991. godine u jutarnjem programu Hrvatskog radija Drago Štajduhar izvješćuje:

Šubert Josip i Pero Pipić zarobljeni su od strane terorista, zajedno s traktorom i alatom. Granate i dalje padaju, posebno po selu Orľjavcu. Sinoć je »pošiljka« uvećana čak na trideset projektila, među kojima ima i onih od 120 mm. Zabilježene su samo štete na zgradama, a samo je jedna osoba lakše ranjena.²¹

²⁰ Krejči, Slavko (2001.), *Pisma Pakracu zaboravljenom*, Poglavarstvo grada Pakraca – Pučko sveučilište, Pakrac, str. 15.

²¹ Štajduhar, Drago (1993.), *I Bog stvori sto dvadeset i treću*, Poglavarstvo grada Požege, Požega, str. 32, 33.

U subotu 14. rujna 1991. godine u *Jutarnju kroniku* poslan je sljedeći izvještaj:

Sinoć je u Slavonskoj Požegi na ulice mirnog grada izašlo i staro i mlado. Ulice su bile blokirane sve do 21 sat, a zatim se dogodilo ono što se moralo dogoditi. Prva vojna ustanova »položila« je oružje. Dom Jugoslavenske narodne armije u 21,20 sati postao je Dom hrvatske vojske. Izvješena je hrvatska zastava na pročelju zgrade. Časnik i sedam vojnika koji su se u tom trenutku našli u zgradi, predali su se zajedno s naoružanjem.²²

Kronološki se nižu ratna izvješća iz kojih saznajemo kad su bile zračne uzbune te su Požežani provodili noći u skloništima, nabrajaju se ratne žrtve, opisuju se minobacački i zračni napadi, izvješćuje se o napadu na Dom umirovljenika u Velikoj te sredinom prosinca akcije čišćenja i oslobađanje okupiranih područja. Na dan 25. prosinca 1991. godine Hrvatskom radiju poslano je izvješće:

Danas požeška općina nema više niti jednog četničkog uporišta. Odličnom akcijom 123. brigade hrvatske vojske Požega očišćena su četnička uporišta na zapadnom dijelu bojišta, kod sela Mijači i nešto sjevernije Sažije. Zrakoplovi koji su danas nadlijetali ovaj dio u nekoliko navrata, tri puta su natjerali žitelje požeške općine u svoja skloništa. Za vrijeme druge uzbune raketirali su i mitraljirali naše položaje, ali nitko nije stradao. Niti za vrijeme čišćenja nitko nije stradao. Četničke formacije su napale Kamensko, ali su naše snage zaustavile taj napad. Onda su, kako smo saznali na večerašnjoj konferenciji za novinstvo od gospodina Antuna Božića, zamjenika zapovjednika 123. brigade za informiranje, naše snage rano jutros krenule u čvrstu akciju da očiste i zauzmu što je još ostalo. I ovaj puta ostavljali su za sobom sve što su imali, municiju, naoružanje,

²² Ibid, str. 38.

topove, tenkove, ali i paljevinu. Veliki problem su bile barikade koje su četnici pravili od borova kapitalaca. Dignuli su i most kod Kamenske. Požežani za Božić nisu mogli dobiti veći poklon, a proslavili su ga na dostojanstven način. Mise koje su govorile o ljubavi i sreći, održane su u Crkvi svete Terezije i Crkvi Svetog Duha, kao i božićni koncert. Zaključimo ovo izvješće samo jednom rečenicom. Hrvatska vojska drži čvrsto zauzete položaje na požeškom dijelu fronte, na kome više nema niti jednog četničkog uporišta.²³

Prvi dio knjige obogaćen je fotografijama koje vizualno dokumentiraju ratnu svakodnevicu. U drugom i trećem dijelu autor donosi popis branitelja koji su poginuli na području Požeško-slavonske županije, a u trećem dijelu popis branitelja požeškog kraja koji su život dali na drugim ratištima. Uz biografske podatke branitelja, u knjizi se nalaze i njihove fotografije. Knjiga je objavljena za vrijeme Domovinskog rata. Iako se radi o novinskim izvješćima, važna je za slavonsko ratno pismo jer je izvorno svjedočanstvo o ratu te je karakterizira visok stupanj vjerodostojnosti. Zahvaljujući mozaiku provjerenih činjenica, knjiga je ispunila svoju svrhu, otimanja zaboravu.

Ivan Jakovina, publicist, učitelj, kulturnjak, piše za vrijeme ratnih godina kolumne u *Požeškom listu* pod nazivom *Iskrice*. Kolumne su izlazile u dodatku koji se zvao *Ratno izdanje* od 19. rujna 1991. do 25. lipnja 1992. godine. Jedan dio izabranih kolumni 2009. objavljuje u knjizi *Svaštara Malog Pajde*. Jakovinino pisanje karakterizira iznimna literarnost. On uranja u ratne požeške slike koristeći se povijesnim refleksijama, tražeći kulturni identitet Požege u mračnim danima Domovinskog rata. Njegovi tekstovi detektiraju ratni kulturocid i, kako navodi Goran Rem, nenadoknadivost fizičkog humaniteta. Dana 12. prosinca 1991. godine prisjeća se 105. godišnjice rođenja slikara Miroslava Kraljevića te naglašava kako je njegovo djelo poniženo i ukradeno u Vukovaru zahvaljujući otimačini činovnika beogradskog

²³ Ibid, str. 110-111.

Narodnog muzeja i Narodne biblioteke. Osim našeg Kraljevića, ratnim plijenom postalo je oko 8000 knjiga te više inkunabula, slikarskih i kiparskih djela raznih umjetnika. Piše o projekcijama videokazete u Americi, na kojoj su snimljeni uništeni hrvatski spomenici, a glazbena je pozadina skladba *Fantazija za orgulje* našeg sugrađanina Davorina Kempfa. Crkva sv. Mihovila u Stražemanu spomenik je kulture prve kategorije i spominje se godine 1332. i 1337. Autor apostrofiraju njezino kulturno značenje te navodi kako je unatoč tomu bila meta četničkih minobacača. Podsjeća na još jednu kobnu godinu, 1981., kada je u crkvi posvećen mozaik na kome je lik kardinala Alojza Stepinca. Mozaik je pod snažnim pritiskom boljševičke vlasti uklonjen, a župnik je završio u zatvoru. U jednom dijelu tekstova bavi se odnosima, posebice u novinarskoj i grafičkoj branši (»Potomci osramotiše Njegoša« i »Novinarska razmeđa«), ističući kako je rat unio zlo i u tu profesiju. Često puta Jakovina realizira zanimljivu poveznicu s ratnom zbiljom koristeći knjiške citate različitih autora (L. N. Tolstoja, A. G. Matoša, Njegoša, Julija Kempfa). U kolumni objavljenoj 17. listopada 1991. godine zapisao je:

Julije Kempf u svojoj knjizi »Oko Psunja«, tiskanoj 1924. godine, između ostaloga ima veoma lijep opis uspomena na Brezovo polje, najviši vrh Psunja. Promatrajući izlazak sunca s vrha najviše slavonske planine, Kempf je zabilježio: »Da, bio je to veličanstven prizor izlaženja sunca i pogled na daleki dio kotline, što su je uresila u divnom prirodnom skladu daleka polja, livade, šume, dubrave i sela po razbacanim bregovima«. Uvaženi pisac nije mogao niti naslutiti, uostalom kao ni mi do prije koji mjesec, da će vrh Psunja, na kojemu je TV antenski stup, uporno bombardirati zrakoplovi jugo armije. Da bi »posao« obavili što temeljitije u posljednjem napadu, objekte i njegove branitelje gađali su napalm-bombama. Na sreću jedna nije eksplodirala, a druga je promašila cilj i spalila dio šume. I tako bolesni umovi, ljepotu Kempfova opisa prirode, zamijeniše Danteovim paklom.²⁴

²⁴ Jakovina, Ivan (2009.), *Svaštara Malog Pajde*, Grad Požega – Turistička zajednica Grada Požege, Požega, str. 40-41.

Ovim kratkim kolumnama Ivan Jakovina podigao je svoj novinski izričaj na način koji zahtijeva osim novinarskog iskustva i druga znanja. Njegovi tekstovi u kojima poučava, analizira i zaključuje, iznoseći jasne etičke i druge stavove, opće stajalište, ali i svoje subjektivne stavove, na tragu su feljtonističkog diskursa. Izbor tema diktira mu ratno okružje u kojemu pronalazi potvrđene povijesne i kulturne vrijednosti.

ZAKLJUČAK

Kao reprezentivi ratnog slavonskog pisma, a koji sadržajno obuhvaćaju šifrirani požeškog kraja i Požeško-slavonske županije, u ovom radu odabrani su dnevnički, ratne kronologije i kolumne koje su izlazile u lokalnim glasilima za vrijeme Domovinskog rata. Karakterizira ih visok stupanj vjerodostojnosti i dokumentarnosti te naglašeno zajedništvo svih ratom ugroženih s jasno istaknutim domovinskim aspektom. Analizirani tekstovi imaju u žarištu rat kao egzistencijalnu pojavnost, ali i literaran odnos prema njemu. Autori su uključeni u zbivanja o kojima pišu s pozicije sveznajućeg pripovjedača. Upravo iz razloga pripovjedačke podređenosti događajima u kojima sudjeluje, teško je bilo u nekima od njih postići objektivnost pripovijedanja i komentara. Nosić i Barbieri dragovoljci su Domovinskog rata te nam donose dnevničke zapise ratne zbilje s prve crte bojišnice, nimalo uljepšane. Tica, kao civil, subdnevničke zapise piše s pozicije prognanika. Štajduharova ratna kronika djelo je u kojemu nalazimo kronološke novinarske izvještaje s kojima se svakodnevno javljao putem medija, a Jakovina u kolumnama sublimira težinu ratnih dana s požeškim kulturnim identitetom. Sva ova djela koja na neki način nadopunjuju jedna druga, karakterizira različitost koja doprinosi široj i potpunijoj slici Domovinskog rata na području zapadne Slavonije što je posebice važno zbog proteka vremena i svekolikog društveno-povijesnog pamćenja. U danim okolnostima, ratni

tekstovi bili su sredstvo kojim se pridavao smisao sagledavanju zbivanja. O ratu nije lako pisati, svjedoče analizirani tekstovi. Autor je u njih aktivno uključen, a s druge strane je podređen događajima na koje ne može utjecati. U ratnim tekstovima prevladava autobiografski diskurs. Govore o stvarnim događajima i ljudima, progovaraju glasom pobjednika. Veliki naponi proizveli su željeni učinak, oslobađanje ovog dijela Domovine. Iz svih tekstova, bilo da su autobiografski ili ne, izvire stvarna upućenost u događaje i proživljenost te poseban nacionalni i emotivni naboj. To su iskrene ispovijesti jer tekstovi o ratu ne mogu niti biti drugačije napisani. Iz svih tekstova iščitavamo domoljublje. Pisci različitih profesija pisali su ih u neizvjesnosti i zebnji na crti bojišnice, u okupiranim gradovima, u nemoći prognaništva, homogenizirajući naciju i ostvarujući s druge strane terapeutsku ulogu književnosti. To su maleni ljudi koji su ostavili svoj svjetlosni trag u jednom vremenu.

Uz još jedan najbitniji uvjet, parafraziram Andrića: da je moguće iskazati puninu ljubavi prema čovjeku, Domovini i njenim dragovoljcima, na hrvatskom bi jeziku sve knjige bile napisane, svi stihovi ispjevani. Ovo je samo zrnce ljubavi u niski osjećaja.²⁵

LITERATURA I IZVORI

- Barbieri, Veljko (1996.), *Tko je sa mnom palio kukuruz (Dnevnik iz Pakraca)*, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Krejči, Slavko (1998.), *Pakračke priče, Pisma mome gradu*, Pakrac: Poglavarstvo grada Pakraca.
- Krejči, Slavko (2001.), *Pisma Pakracu zaboravljenom*, Pakrac: Poglavarstvo grada Pakraca.

²⁵ Nosić, Mato (1998.), *Iz dnevnika rojnog*, Matica hrvatska, Požega, str. 7.

- Lejeune, Philippe (1990.) Autobiografski sporazum, Gordogan, XI/31-32-33, str. 258.
- Rem, Goran (1997.), *Slavonsko ratno pismo*, Osijek – Slavonski Brod – Vinkovci: Knjižnica Neotradicija.
- Štajduhar, Drago (1993.), *I Bog stvori Sto dvadeset i treću*, Požega: PSŽ – Hrvatska vojska – Zborni mjesto Požega – Poglavarstvo grada Požege.
- Sablić Tomić, Helena (2002.), *Intimno i javno: suvremena hrvatska autobiografska proza*, Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.
- Sablić Tomić, Helena (2008.), *Hrvatska autobiografska proza: rasprave, predavanja, interpretacije*, Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.
- Tica, Viktor (1994.), *Rat i progonstvo. Male priče iz Domovinskog rata*, Zagreb: vlastita naklada.
- Violić Zlatar, Andrea (2009.) Autobiografija: teorijski izazovi, <https://www.ceeol.com/content-files/document-559208.pdf>

SLAVONIAN WAR LETTER OR HOW TO LOVE YOUR HOMELAND

A b s t r a c t

As the examples of the Slavonian war writing which contextually encompass the Požega area and the area of the Požega–Slavonia county, this paper gives a selection of diaries, war chronologies and columns which were published in local newspapers during the Homeland War. They are characterised by a high level of credibility and documentary details as well as an extensive solidarity of all endangered by the war, clearly emphasising homeland aspect. The war as an existential manifestation is in the focus of the analysed texts, but also a literary relation to it. The wartime events in Slavonia brought destruction and great sorrow, but on the other hand, there were writers who, through the Slavonian war writing, showed how to love your homeland.

Key words: Slavonia; war writing; homeland